

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی
پژوهشکده تاریخ

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته تاریخ گرایش ایران اسلامی

بررسی عملکرد زنان واقف و تأثیر فعالیت آنان از مشروطه تا پایان دوره پهلوی (مطالعه موردی زنان واقف تهران)

استاد راهنما:

دکتر الهام ملک زاده

استاد مشاور:

دکتر عبدالرحمن حسنی فر

پژوهشگر:

مرضیه افرافر

شهریور ماه ۱۳۹۵

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

باسمه تعالی

هیأت داوران در جلسه مورخ ۱۳۹۵/۰۶/۲۹

پایان نامه تحصیلی خانم مرضیه افرافر دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد

رشته تاریخ ایران اسلامی

تحت عنوان :

**بررسی عملکرد زنان واقف و تاثیر فعالیت آنان از مشروطه تا پایان دوره پهلوی اول
(مطالعه موردی زنان واقف تهران)**

را بررسی کردند و پایان نامه با نمره ۱۹ و درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

۱. استاد راهنمای پایان نامه **آستک زاده**

۲. استاد مشاور پایان نامه **عبدالرحمن حسینی**

۳. استاد داور پایان نامه **علیرضا صلاهی توانی**

۴. رئیس پژوهشکده **علیرضا صلاهی توانی**

۵. مدیر تحصیلات تکمیلی **عبدالرحمن حسینی**

۱۳۹۴/۴/۱۷
امضا
امضا
امضا
امضا
امضا

سپاس و قدردانی

اکنون که در پایان یکی از مراحل مهم تحصیلی خود هستم بر خود لازم می دانم تا از کسانی که در این امر بنده را یاری کردند تشکر کنم.

از استاد ارجمند و گرامی سرکار خانم دکتر الهام ملک زاده، استاد راهنمای این پژوهش به خاطر راهنمایی های دلسوزانه شان از ابتدا تا پایان پژوهش کمال تشکر و قدردانی را می کنم.

از استاد محترم جناب آقای دکتر حسنی فر که به عنوان مشاور نقش موثری در بهینه سازی پژوهش ایفا کردند سپاسگزاری می کنم و نیز از جناب آقای دکتر ملایی توانی مدیریت پژوهشکده تاریخ و هم چنین از استاد محترم آقای دکتر احمدزاده نیز سپاسگزاری می نمایم.

ضروری می دانم از برخی کارکنان خدوم سازمان اوقاف و امور خیریه نیز بابت همکاری های بی دریغشان تشکر نمایم و در همین راستا از آقای رحیمی مسئول دفتر ریاست سازمان اوقاف و امور خیریه که در تهیه اسناد بی نهایت به بنده یاری رساندند تشکر کنم.

هم چنین از آقای جاویکار رئیس حراست پژوهشگاه علوم انسانی، آقای ریاحی، آقای اژدر، آقای آرمیغ و دیگر عزیزانی که بنده را در تهیه اسناد مرتبط با پژوهش یاری کردند تشکر می کنم.

در پایان نیز از حمایت های بی دریغ خانواده و دلگرمی های همسرم که در طی این مدت پشتوانه محکمی برای من بود کمال سپاس و قدردانی را دارم.

تقدیم به مادر مهربانم

که بهترین همراه زندگیم است

و تقدیم به پدر عزیزم

به پاس سخت کوشی های بی منتش

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی عملکرد زنان واقف و تاثیر فعاليت آنان از مشروطه تا پايان دوره پهلوی اول و به طور موردی زنان واقف شهر تهران می پردازد. وقف سنتی اسلامی و برای خدمت عمومی است که در تمام نقاط جهان وجود داشته و دارد. این سنت با سابقه ای طولانی از دوره باستان در ایران رایج بوده و با ورود اسلام، تحولات زیادی به خود دید. پویایی وقف در دوران اسلامی به رونق فرهنگ و اقتصاد و حتی حوزه های فرهنگی جامعه می انجامید. بعد از انقلاب مشروطه و دگرگونی های سیاسی، اجتماعی جامعه ایران، وقف نیز متحول گردید و در مناسبات فرهنگی و اجتماعی، دارای جایگاه جدیدی شد. این پژوهش در پی آن است نقش زنان واقف در تحولات اجتماعی دوره مشروطه تا پايان پهلوی اول را ارزیابی کرده و دریابد موقوفات زنان تهران در دوره مورد مطالعه از چه ویژگی و کارکردی برخوردار بوده است؛ هم چنین بر اساس اسناد موجود چند درصد از اسناد وقفی در محدوده مورد مطالعه به زنان اختصاص دارد.

زنان واقف در دوره مشروطه و پهلوی اول به عنوان یکی از اصلی ترین کنشگران موثر بر تحولات اجتماعی شمرده می شدند و موقوفات آنان در دوره های مورد مطالعه دارای تفاوت های معناداری است که به تحول در نوع نگرش، انگیزه های واقفان و مطالبات اجتماعی حاکم باز می گردد. همچنین به نظر می رسد حداقل ۲۰ درصد اسناد وقفی در دوره مشروطه و پهلوی اول در تهران متعلق به زنان باشد. روش این پژوهش بر مبنای روش توصیفی و تجزیه و تحلیل داده ها با تکیه بر اسناد به دست آمده از دوره مربوطه است. بررسی اسناد موجود نشان از آن دارد زنان در این زمان مطابق با تغییرات جامعه پیش رفته و در عرصه وقف پایه گذار تحولاتی به خصوص برای دوره های بعد بوده اند.

واژگان کلیدی: وقف، زنان واقف تهران، مشروطه، پهلوی اول، موقوفات

فهرست

صفحه	عنوان
۵	فصل اول: روش شناسی و مفاهیم
۶	۱،۱. مقدمه
۸	۱،۲. بیان مسئله
۹	۱،۳. اهداف پژوهش
۹	۱،۴. سوال های پژوهش
۹	۱،۵. فرضیه های پژوهش
۹	۱،۶. قلمرو پژوهش
۱۰	۱،۷. روش پژوهش
۱۰	۱،۸. پیشینه پژوهش
۱۲	۱،۹. معرفی و نقد منابع و مأخذ
۱۳	۱،۱۰. تعریف مفاهیم و واژگان پژوهش
۱۴	۱،۱۰،۱. وقف
۱۴	۱،۱۰،۲. انواع وقف
۱۴	۱،۱۰،۳. واقف
۱۴	۱،۱۰،۴. موقوفه
۱۵	۱،۱۰،۵. موقوف علیه
۱۵	۱،۱۰،۶. وقفنامه
۱۵	۱،۱۰،۷. صیغه وقف
۱۶	۱،۱۰،۸. رقبه
۱۶	۱،۱۰،۹. متولی و تولیت
۱۶	۱،۱۰،۱۰. ناظر
۱۶	۱،۱۱. تفاوت وقف با انجمن های خیریه
۱۷	۱،۱۲. اهداف وقف
۱۷	۱،۱۳. اثرات وقف

۱۸	۱،۱۳،۱. اجتماعی-فرهنگی
۱۸	۱،۱۳،۲. اقتصادی
۱۸	۱،۱۳،۳. اخلاقی-دینی
۲۰	فصل دوم: پیشینه وقف زنان در ایران با تاکید بر فعالیت های زنان و شهر تهران
۲۱	درآمد
۲۱	۲،۱. فعالیت فکری و فرهنگی زنان
۲۲	۲،۱،۱. مطالبات حقوقی زنان
۲۲	۲،۱،۲. چاپ نشریات زنان
۲۲	۲،۱،۳. تشکیل انجمن های خیریه
۲۳	۲،۱،۴. تلاش برای استقلال کشور با توجه به مسائل مالی و تولید داخلی
۲۳	۲،۱،۵. شرکت در مجامع بین المللی
۲۳	۲،۱،۶. کاستی های فعالیت زنان
۲۵	۲،۲. تاریخچه وقف زنان
۲۵	۲،۲،۱. زنان واقف در اسلام
۲۶	۲،۲،۲. زنان واقف در ایران
۲۷	۲،۲،۱. زنان واقف در ایران باستان
۲۸	۲،۲،۲. زنان واقف در ایران اسلامی تا پایان صفوی
۳۰	۲،۲،۳. زنان واقف در ایران اسلامی از افشاریه تا پایان پهلوی
۳۴	۲،۲،۳. نقش وقف تحولات اجتماعی ایران
۳۷	۲،۳. شهر تهران
۴۰	۲،۳،۱. پیشینه وقف در تهران
۴۴	فصل سوم: وقف زنان تهران در دوره مشروطه تا شهریور ۱۳۲۰
۴۵	درآمد
۴۵	۳،۱. زنان واقف تهران در دوره قاجار-مشروطه و پهلوی اول
۴۶	۳،۲. نوع موقوفات و مکان های وقفی تهران (با تکیه بر اسناد زنان)
۴۶	۳،۲،۱. نوع موقوفات تهران دوره مشروطه (بر اساس وقف نامه های زنان)
۴۷	۳،۲،۱،۱. مراکز مذهبی
۴۷	۳،۲،۱،۱،۱. مسجد
۴۷	۳،۲،۱،۱،۲. تکیه و حسینیه
۴۸	۳،۲،۱،۲. واحدهای مسکونی

۴۹	۳,۲,۱,۳. مراکز تجاری
۵۰	۳,۲,۱,۴. تاسیسات زیربنایی
۵۱	۳,۲,۱,۵. املاک
۵۱	۳,۲,۲. نوع مکان های وقفی زنان در تهران دوره مشروطه
۵۲	۳,۲,۳. نوع موقوفات تهران دوره پهلوی (بر اساس وقف نامه های زنان)
۵۲	۳,۲,۳,۱. مراکز مذهبی
۵۲	۳,۲,۳,۲. واحدهای مسکونی
۵۳	۳,۲,۳,۳. مراکز آموزشی
۵۳	۳,۲,۳,۴. مراکز بهداشتی-درمانی
۵۳	۳,۲,۳,۵. مراکز تجاری
۵۴	۳,۲,۳,۶. املاک
۵۴	۳,۲,۳,۷. اموال
۵۴	۳,۲,۳,۸. تاسیسات زیربنایی
۵۵	۳,۲,۴. نوع مکان های وقفی زنان در تهران دوره پهلوی
۵۶	۳,۳. کارکردهای موقوفات زنان تهران در دوره مشروطه و پهلوی اول
۵۷	۳,۳,۱. عزاداری
۵۹	۳,۳,۲. خیرات و میرات
۶۲	۳,۳,۳. مخارج اطعام در حسینیه/مسجد/تکیه
۶۳	۳,۳,۴. مخارج مقبره فرد مذکور
۶۳	۳,۳,۵. وقف برای اولاد
۶۴	۳,۳,۶. وقف درمانی
۶۷	۳,۳,۷. وقف برای امامزاده
۶۸	۳,۳,۸. وقف آموزشی
۶۹	۳,۹-۳. اقلیت های مذهبی
۶۹	۳,۳,۱۰. واعظ
۶۹	۳,۳,۱۱. ساخت قبرستان
۷۱	۳,۴. خاستگاه طبقاتی زنان واقف تهران طی دوران مشروطه تا پایان پهلوی اول
۷۳	۳,۵. تاثیر زنان واقف بر تحولات اجتماعی تهران
۷۶	فصل چهارم: تجزیه، تحلیل و نتیجه گیری
۸۵	فهرست منابع و مآخذ

فهرست جدول ها، تصویرها و نمودارها

- جدول شماره ۱-۲، آمار موقوفات زنان در ایران..... ۳۹
- جدول شماره ۱-۳، کارکردها و مصارف موقوفات زنان در دوره مشروطه..... ۷۰
- جدول شماره ۲-۳، کارکردها و مصارف موقوفات زنان در دوره پهلوی اول..... ۷۰
- جدول شماره ۳-۳، کارکردها و مصارف موقوفات زنان در دوره مشروطه و پهلوی اول..... ۷۱
- عکس شماره ۱-۳، ملک تاج خانم نجم السلطنه..... ۶۵
- عکس شماره ۲-۳، بیمارستان نجمیه..... ۶۶
- نمودار شماره ۱-۴، کارکردهای وقف زنان تهران در دوره مشروطه و پهلوی اول..... ۸۰
- نمودار شماره ۲-۴، کارکردهای وقف زنان تهران در دوره مشروطه..... ۸۱
- نمودار شماره ۳-۴، کارکردهای وقف زنان تهران در دوره پهلوی اول..... ۸۲

فصل اول

روش شناسی و مفاهیم

۱-۱- مقدمه

وقف پدیده‌ای است برای حفظ و نگهداری اموال برای به کارگیری منافع آن در کارهای انسان دوستانه و امور خیریه، به شرطی که منافع در جهت اهداف مشخص شده صرف شود و مستمر باشد. وقف اگر بر طبق قوانین خود و نیازهای جامعه پیش برود قطعاً نقش غیرقابل انکاری را در اجتماع خواهد داشت و بنابراین وقف نامه‌ها از مهمترین منابع برای بررسی اوضاع اجتماعی و فرهنگی به شمار می‌روند.

وقف از گذشته‌های دور وجود داشته اما با آمدن اسلام و تاکید و احکام اختصاصی برای آن، رواج بیشتری یافت. در ایران نیز نه تنها این موضوع مورد تشویق قرار گرفت بلکه به جز برخی حکومت‌ها که به دلیل سیاست‌های خود به توسعه وقف توجهی نداشته و یا آن را تحت کنترل خود در آوردند، جلوه‌های ویژه و متنوعی از وقف بروز نمود. نکته حائز اهمیت آن جاست که وقف یک پدیده اجتماعی است و مسلماً تعاون که اساس زندگی اجتماعی محسوب می‌شود، در آن نقش مهمی ایفا می‌کند. با این رویکرد می‌توان ادعا نمود که نقش زنان در این عرصه نیز، خود حاکی از تحولات اجتماعی است.

هم چنین با توجه به این که دوره مشروطه و پهلوی دربرگیرنده تغییر و تحولاتی اجتماعی است و با وجود فاصله‌ای کمتر از ۲۰ سال تغییر معناداری در رفتار زنان واقف دیده می‌شود که با ادوار قبل تفاوت ماهوی دارد در حالی که هر دو متأثر از دورانی است که ایران و ایرانیان با تحولات فرهنگی غربی آشنا شده‌اند این دوره به عنوان محدوده زمانی پژوهش انتخاب شده است. هم چنین از آن جا که عمدتاً تغییرات از مرکز یعنی پایتخت آغاز می‌شوند بنابراین شهر تهران به عنوان پایتخت محدوده مکانی پژوهش در نظر گرفته خواهد شد.

بررسی کارکردهای موقوفات زنان و این که تا چه اندازه در این امر سهیم بودند محور اصلی این پژوهش خواهد بود. نکته قابل ذکر درباره منابع مورد استفاده این پژوهش، این است که علاوه بر استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مقاله و پایان نامه و ... برای آمار دقیق و هم چنین به دست آوردن تصویری واضح از چگونگی موقوفات زنان، استفاده از اسناد مرتبط با بازه زمانی پژوهش، از اهمیت زیادی برخوردار است. از این رو تکیه اصلی این پژوهش، بر پایه وقف نامه‌های زنان واقف تهران در دوره مشروطه و پهلوی اول است. لازم به ذکر است که به دست آوردن اسناد مهم ترین و در عین حال دشوارترین کار در این پژوهش بود چرا که با سنگ اندازی‌های بسیار مواجه شد و فرصت زیادی را از کار گرفت تا جایی که بارها پژوهنده بر آن شد که کار را رها کند اما با پیگیری‌های مکرر و طولانی مدت (بیش از یک سال) و در نهایت با کمک آقای رحیمی (رئیس دفتر ریاست سازمان اوقاف) پژوهنده توانست به آن چه برای این پژوهش لازم بود دست یابد. از این رو پس از پیدا کردن اسناد مربوط در بین سایر اسناد سازمان اوقاف که دسته بندی آرشیوی برای موضوع پژوهش نداشتند و این مشقت کار را دو چندان می‌کرد، پژوهنده توانست بیشتر وقف نامه‌های مربوط را در خود سازمان مورد مطالعه قرار دهد، و برخی از اسناد را نیز با طی کردن روند اداری و در چارچوب قوانین سازمان برای آوردن نمونه در پژوهش از سازمان اوقاف تحویل بگیرد.

در پژوهش حاضر، پس از کلیات، نخست وقف و تعاریف و اصطلاحات مربوط به آن مورد توجه قرار گرفته است. سپس گزارشی از تاریخچه وقف ارائه می‌شود؛ بعد از آن راجع به شهر تهران و وقف در تهران در دو دوره مشروطه و پهلوی صحبت خواهد شد و سپس زنان واقف شهر در دوران مورد نظر همراه گزارشی از موقوفات زنان بر اساس اسناد موجود ارائه می‌شود. تلاش اصلی بر این بوده که وقف نامه‌ها با تفکیک موضوعی مشخص و تحولات صورت گرفته

در این مقطع توضیح داده شود. در نهایت تحلیلی اجمالی از وقفیات زنان در دوره مشروطه و پهلوی اول ارائه خواهد شد.

این نکته مهم باید مد نظر باشد که هنوز آمار کامل موقوفات در دست نیست و بسیاری از اسناد و سیاهه های موقوفات نه تنها منتشر نشده اند، بلکه هنوز فهرست نویسی دقیقی از آنها تهیه و تنظیم نشده است. از همه مهم تر این که دسترسی به این وقف نامه ها هم با توجه به سیاست های کنونی سازمان اوقاف و امور خیریه، عملاً امری غیرممکن شده است که کار علمی بر این حوزه را امری محال و طاقت فرسا می نماید. از این جهت است که شاید بتوان غایت کار پژوهشی عمیق بر روی این موضوع و تحلیل های مرتبط با آن را به مجال دیگری و فراهم آمدن شرایط یک پژوهش واقعی موکول دانست.

محورهایی که در این پژوهش در ارتباط با موقوفات زنان مد نظر نگارنده بوده است، شامل بررسی موقوفه های زنان، تعداد موقوفات، بررسی موقوف علیهم و کارکرد موقوفات در این دوره خاص است.

نکاتی راجع به پایان نامه:

- از آنجا که دوره مورد بررسی در این پژوهش دو دوره مشروطه و پهلوی اول است، و مشروطه خود جزئی از دوران قاجار با تحولات شکل گرفته در آن است، بدیهی است مباحث مطروحه، ناظر بر کل دوره مورد نظر باشد و در صورت لزوم بنابر تحولات شکل گرفته در این دوره به صورت مجزا نیز بررسی شود.

- خوشبختانه در محدودیت های آرشیوی استفاده از وقف نامه های زنان، کار نسبتاً جامعی با محور بررسی کلی موقوفات شهر تهران، توسط دکتر شاه حسینی انجام شده است که حداقل استفاده از منابع کتابخانه ای مورد نیاز این پژوهش را تامین نموده است.

- اسناد این پژوهش بر اساس وقف نامه های موجود در "سازمان اوقاف و امور خیریه" تهیه و مورد استفاده قرار گرفته است. اما چنان که پیشتر هم اشاره شد، دسترسی و امکان استفاده از این اسناد مراحل بسیار سخت و پیچیده اداری را پیش روی محقق نهاد که جز با همکاری بزرگوارانی که فراتر از مقررات جدید به منظور کمک به این پژوهش دست یاری داده و امکان استفاده از اسناد را فراهم کردند، این پژوهش سامان نمی یافت. از این رو اسناد در اختیار گرفته، تهیه شده و با تاکید بر تنوع موضوعی، تاریخی و اهمیت موقوف علیهم مورد بررسی قرار گرفت و با ذکر نام و توضیحات کامل به عنوان جامعه آماری این تحقیق ارائه شده اند.

- محدوده مکانی این پژوهش شهر تهران بود که در محدوده زمانی مورد بررسی (مشروطه و پهلوی اول) کرج نیز جزء این شهر محسوب می شد و بخش مهمی از وقف ها در آنجا انجام گرفته، بنابراین اسناد و آمار ارائه شده در این پژوهش شامل کرج نیز خواهد بود.

- فصل های این پایان نامه نیز به شرح زیر عبارتند از:

فصل اول: به کلیات پژوهش می پردازد، شامل طرح مسئله، سؤالات پژوهش، فرضیات پژوهش، قلمرو پژوهش، روش پژوهش، پیشینه پژوهش است. و پس از آن به دلیل ضرورت تعریف واژگان مورد لزوم در خصوص وقف و برای آشنایی با این مهم، به تعریف اصطلاحات و واژگان کلیدی در حوزه وقف می پردازد.

فصل دوم: با عنوان پیشینه وقف زنان در ایران با تاکید بر فعالیت های زنان و شهر تهران به سه قسمت تقسیم شده است.

بخش اول برای درک بهتر وقف زنان، قبل از وارد شدن به بحث وقف و زنان واقف، فعالیت های آنان در بازه زمانی تحقیق را مورد بررسی قرار می دهد تا فضای اجتماعی موجود و امکان فعالیت ایشان، و به همان نسبت امکان کنش زنان واقف در این عرصه را به تصویر کشیده، شرایط موثر اجتماعی بر این موضوع مورد تحلیل قرار خواهد گرفت.

بخش دوم به بررسی اجمالی تاریخچه وقف زنان اختصاص یافته تا تصویر کلی از وقف بانوان در طول زمان های مختلف به دست آید و در واقع پیش زمینه ای برای ورود به بحث اصلی باشد. و بخش سوم به دلیل انتخاب تهران به عنوان محدوده مکانی، این شهر مورد مطالعه قرار می گیرد و بر اساس اسناد زنان واقف به تهران و اوضاع اوقاف آن اشاره می شود.

فصل سوم: بحث اصلی این پژوهش را تشکیل می دهد و به زنان واقف و موقوفات آن ها، نوع موقوفات و مکان های وقفی، کارکردهای موقوفات زنان در دوره مد نظر همراه با مستندات مربوطه اختصاص دارد.

فصل چهارم: مروری بر داده های این پژوهش، همراه با تجزیه و تحلیل مبتنی بر استنتاجات کلی به دست آمده از داده های پژوهش را شامل می شود. ضمن این که ارزیابی فرضیه ها و پیوست ها و منابع و مآخذ نیز در همین فصل تدوین شده است.

۲-۱- بیان مسئله

وقف، سنتی اسلامی و به معنای هدیه ابدی برای خدمت عمومی یا نگه داشتن اصل چیزی و جاری بودن منفعت آن در جهت خیر و نیکی و رضای خداست. این در حالی است که این سنت نیکو، ریشه در فطرت آدمی داشته از ابتدای زندگی اجتماعی، افراد به منظور کمک به هممنوع با استعانت از این پدیده، در صدد رفع نیاز افراد محتاج برآمدند. ضمن این که این سنت در تمام نقاط کره زمین وجود داشته و دارد، در سرزمین ایران نیز سابقه ای دیرپا داشته و از همان ایام اساطیری و دوران پیش از اسلام، امری رایج شمرده می شد. به طوری که نذورات و وقف اموال به آتشکدهها از دوران باستان متداول بوده است. در دوره اسلامی نیز با تحول در شکل و احکام آن ادامه پیدا کرده است. اوقاف در ایران از زمان تصرف سرزمین ایران بدست مسلمانان عرب و در قرن اول هجری رو به گسترش و تحول نهاد. وقف در همه دوره ها موجب رونق چرخه فرهنگ شده و با مساعدت اوقاف، صدها مدرسه، کتابخانه، دارالعلم و مراکز پژوهشی دائر شده است. در دوره قاجار با دگرگون شدن نظام اجتماعی و فرهنگی و هم چنین فراگیر شدن موجی از تجددخواهی و نوگرایی در جامعه، وضعیت جدیدی بوجود آمد که وقف را نیز بی نصیب نگذاشت و علاوه بر نوسازی مفهومی، نهادی و مدنی وقف، جایگاه جدید برای آن در مناسبات فرهنگی و اجتماعی تعریف شد. آنچه در این دوران مهم است آن است که تعداد بسیاری از موقوفات در این زمان به نام زنان ثبت شده است. در سلسله تحولات سیاسی و اجتماعی متاثر از تغییر سلطنت قاجار و به قدرت رسیدن رضاشاه، در همه عرصه های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی نیز تغییراتی حاصل شد که متاثر از جو عمومی جهانی، تحولات منطقه ای و تحولات سیاسی داخلی بخش های مختلف جامعه از جمله وقف، موقوفات و واقفان و بالتبع واقفان زن را هم در بر گرفت. تاثیر سیاست های حکومت در تحت نفوذ گرفتن موقوفات از یک سو و تغییرات فکری کنشگران عرصه وقف من جمله زنان واقف نیز از سوی دیگر همه و همه در رویکردهای جدیدی که از سوی واقفان در این دوره ظهور و بروز یافت متجلی گردید. زنان نیز در این تحولات ساختاری دخیل بوده و نتایج حاصل از این تحولات هم در عمل به وقف و هم در حوزه فعالیت های واقفان

و مآلاً در تحولات اجتماعی دوران پهلوی اول نمودهای عینی متفاوتی را موجب شد. در حالی که یکی از عرصه های مهم نقش آفرینی زنان در جامعه سنتی ایران، عرصه وقف تحت عنوان یک نهاد اجتماعی و مدنی سابقه ای دیرینه داشته است، زنان واقف از طبقات بالای جامعه و در بخش های گوناگون متناسب با نیاز زمان با وقف بخشی از اموال و دارایی خود مشارکت فعال در جامعه داشته اند که بیانگر استقلال مالی زنان شمرده می شد. اینک در کنار این پیشینه تاریخی، زنان واقفی از طبقاتی دیگر فرصت مشارکت و فعالیت در این حوزه را یافتند. در این پژوهش با بررسی تطبیقی عملکرد زنان واقف در دوره مشروطه تا پهلوی اول، تلاش می شود تغییرات حاصل از فعالیت های این زنان در عرصه های اجتماعی را مورد شناسایی و تحلیل قرار دهد. بدین معنی که در فرایند تحولات اجتماعی، زنان واقف، در کنار موقوفات مذهبی که از قبل رواج داشت، به مسائل جدیدی با رویکردی نوین در حوزه های آموزشی و اجتماعی یا آموزشی و بهداشتی نیز توجه کردند. از آنجا که در این بازه زمانی تهران به عنوان پایتخت منشا اصلی تحولات است، مطالعه موردی پژوهش معطوف به بررسی این موضوع در تهران است.

۳-۱- اهداف پژوهش

یکی از عرصه هایی که نقش زنان در آن بسیار پررنگ بوده و کمتر مورد توجه قرار گرفته عرصه وقف است. هدف اصلی این پژوهش مشخص کردن سهم زنان واقف در ایجاد موقوفات از یک سو و بررسی کارکرد های اجتماعی موقوفات زنان در محدوده شهر تهران از سوی دیگر است که تا چه میزان تحولات حوزه های موقوفات آموزشی - اجتماعی، یا آموزشی - بهداشتی متأثر از عملکرد واقفان زن دستخوش تحولات بنیادین، کاربردی و پایدار شده است.

۴-۱- سوال های پژوهش

- زنان واقف در تحولات اجتماعی دوره مشروطه تا پایان پهلوی اول چه نقشی ایفا کرده اند؟
- موقوفات زنان تهران در دوره مورد مطالعه از چه ویژگی و کارکردی برخوردار بوده است؟
- چند درصد از اسناد وقفی در محدوده مورد مطالعه به زنان اختصاص دارد؟

۵-۱- فرضیه های پژوهش

- زنان واقف در دوره مشروطه و پایان پهلوی اول به عنوان یکی از اصلی ترین کنشگران موثر بر تحولات اجتماعی شمرده می شدند.
- موقوفات زنان در دوره های مورد مطالعه دارای تفاوت های معناداری است که به تحول در نوع نگرش، انگیزه های واقفان و مطالبات اجتماعی حاکم باز می گردد.
- به نظر می رسد حداقل ۲۰ درصد اسناد وقفی در دوره مشروطه و پهلوی اول در تهران متعلق به زنان باشد.

۶-۱- قلمرو پژوهش

- الف) قلمرو مکانی: تهران
- ب) قلمرو زمانی: مشروطه تا پایان پهلوی اول
- ج) قلمرو موضوعی: زنان واقف

۷-۱- روش پژوهش

روش پژوهش بر مبنای روش توصیفی و تجزیه و تحلیل داده ها خواهد بود. ابتدا به بررسی اهمیت اوقاف و پیشینه تاریخی آن پرداخته می شود، سپس زنان واقف در دوره مشروطه و پهلوی اول مورد شناسایی قرار گرفته و به صورت تطبیقی عملکرد ایشان و نقش آنها در تحولات اجتماعی این دوره مورد بررسی و تحلیل قرار خواهد گرفت.

۸-۱- پیشینه پژوهش

در رابطه با زنان واقف تهران در دوره مورد نظر پژوهشی که حاوی اطلاعات مستقیمی در این زمینه باشد صورت نگرفته با این حال اطلاعات پراکنده ای در حوزه زنان، وقف و شهر تهران در برخی تحقیقات وجود دارد. از جمله: -پایان نامه

پایان نامه "نهادهای خیریه و وقفی علی آباد کتول در عهد قاجار و پهلوی"، به بیان شناسایی موقعیت جغرافیایی، وضعیت ساختمانی، قومیت ها، وابستگی موقوفات با یکدیگر نحوه ی استفاده از آنها، بازسازی، کارکردهای متنوع وقف و امور خیریه و مشکلات موجود و راه حل هایی جهت استفاده بهینه با تکیه بر وقف نامه ها، نوع موقوفات، تعداد و درآمد آنها در ادوار مختلف، درصد افراد باسواد و رابطه آنها با موقوفات و امور خیریه و همچنین نوع موقوفات در دوره قاجار و پهلوی را مورد بررسی قرار داده است (بهرآبادی، رادمنش، ۱۳۹۱).

پایان نامه دیگری با عنوان "کارکرد نهاد وقف در استان کرمانشاه در دوره قاجار"، به بررسی نهاد وقف، کارکردهای اجتماعی و فرهنگی آن در استان کرمانشاه (کنگاور، سنقر، صحنه، هرسین) پرداخته است. در این پژوهش با بررسی وقف نامه های شهرهای کرمانشاه، کنگاور، سنقر، صحنه و هرسین از نظر کمی و کیفی تلاش شده است تا کارکردهای اجتماعی موقوفات در مناطق و کارکردها و اثرات فرهنگی و مذهبی آنها مورد بررسی قرار گیرد (دارایی نیا، احمدی، ۱۳۸۸).

-کتاب

کتاب های "مشاهیر زنان اصفهان (از عصر گذشته تاکنون)" (محمدحسین ریاحی) (ریاحی، ۱۳۷۵)، "مشاهیر زنان ایرانی و پارسی گوی از آغاز تا مشروطه" (محمدحسن رجبی) (رجبی، ۱۳۷۴)، "تاریخ اصفهان" (حاج میرزا حسن خان جابری انصاری) (جابری انصاری، ۱۳۷۸)، "زنان نامی در تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی (طبقات نسوان)" (عبدالرحیم و حبیبه عقیقی بخشایشی) (عقیقی بخشایشی، ۱۳۸۲)، نیز در رابطه با حوزه زنان اطلاعاتی پراکنده به دست می دهند. دو کتاب "تهران قدیم" نوشته (جعفر شهری)، (شهری، ۱۳۸۱) و جغرافیای تاریخی شمیران (منوچهر ستوده)، (ستوده، ۱۳۷۴)، درباره شهر تهران و معرفی آن است.

کتاب "موسسات خیریه رفاهی - بهداشتی در دوره رضاشاه" (الهام ملک زاده) (ملک زاده، ۱۳۹۲) به بررسی عوامل موثر و تکوین موسسات خیریه رفاهی، بهداشتی دوره رضا شاه می پردازد، در این دوره با توجه به اقدامات

صورت گرفته تا حدی از وقف کاسته شده اما تعداد موسسات خیریه افزایش پیدا می کند. این کتاب در قالب پنج فصل تهیه و تنظیم شده است.

در قسمتی از جلد چهارم کتاب "تاریخ اجتماعی ایران" نوشته مرتضی راوندی در مورد تاریخچه وقف در اسلام مطالبی آمده است (راوندی، ۱۳۶۸).

-مقاله

"مجموعه مقالات برگزیده همایش علمی بین المللی وقف و تمدن اسلامی" که در سه جلد به چاپ رسیده، به تبیین ابعاد و نقش تاریخی سنت وقف و بررسی تاثیرات آن در شکل گیری تمدن اسلامی می پردازد. جلد اول آن مشتمل بر دو فصل می باشد؛ فصل اول با موضوع وقف در قرآن و سیره معصومین علیهم السلام و فصل دوم با موضوع وقف و تمدن اسلامی؛ ابعاد فقهی و حقوقی است. جلد دوم مشتمل بر فصل سوم با موضوع وقف و تمدن اسلامی؛ ابعاد اقتصادی - مالی و فصل چهارم با موضوع وقف و تمدن اسلامی؛ ابعاد مدیریتی می باشد. جلد سوم نیز، مشتمل بر بیست و پنج مقاله در دو فصل است؛ فصل پنجم با موضوع وقف و تمدن اسلامی؛ ابعاد فرهنگی و اجتماعی و فصل ششم با موضوع وقف و تمدن اسلامی؛ ابعاد تاریخی - سیاسی. چکیده مقالات سه جلد نیز در یک جلد مجزا (جلد چهارم) تنظیم و چاپ شده است (مقالات همایش بین المللی وقف و تمدن اسلامی، ۱۳۸۷).

در نتیجه بررسی های به عمل آمده به طور کلی در خصوص موقوفات زنان در سطح کشور کارهای پژوهشی اندکی صورت گرفته، نمونه آن مقاله "بانوان بوشهری و سنت نبوی وقف"، نوشته (حمید اسدپور) است؛ در این مقاله نویسنده ضمن معرفی جامع دو وقف نامه مربوط به بانوان بوشهری بیان می دارد که قدیمی ترین و جدیدترین وقف نامه در بین وقف نامه های استان بوشهر مربوط به بانوان می شود که بیانگر حضور زنان در عرصه سیاسی، اجتماعی و اقتصادی منطقه است (اسدپور، ۱۳۸۲). مقاله "وقف نامه های بانوان در دوره صفوی" نوشته نزهت احمدی که در مجله وقف میراث جاویدان به چاپ رسیده است نویسنده مقاله ضمن بررسی چند موقوفه مهم زنان در اصفهان بیان می دارد نزدیک به یک ششم از اسناد وقف نامه های موجود در اداره اوقاف اصفهان به بانوان خیر و نیکوکار تعلق دارد. وی نتیجه می گیرد زنان اصفهان در آن زمان، استقلال مالی داشته اند. وقف مدرسه جده کوچک به دست دل آرام خانم، همسر شاه عباس اول، وقف مدرسه جده بزرگ به دست حوری خانم، جده شاه عباس ثانی، وقف نامه گوهر شاه بیگم و وقف مدرسه نیماورد به دست زینب بیگم همسر حکیم الملک اردستانی از جمله موارد مشروح در این مقاله است (احمدی، ۱۳۷۶).

مقاله "زنان واقف در تهران عهد قاجار" (کریستف ورنر)، به معرفی برخی از زنان واقف در تهران عصر قاجار می پردازد (ورنر، ۱۳۷۸).

مقاله "اقدامات خیریه و موقوفات زهرا سلطان نظام مافی (فرمانفرمائیان)"، در این مقاله الهام ملک زاده به بررسی اقدامات خیریه و موقوفات زهرا سلطان نظام مافی (فرمانفرمائیان)، از زنان واقف ایران در شهرهای مختلف و از جمله تهران می پردازد (ملک زاده، ۱۳۸۴).

مقاله دیگر در این ارتباط با عنوان "موقوفات زنان در ایران" نوشته محمدعلی خسروی است. خسروی در این مقاله به شیوع سنت حسنه وقف نزد زنان نیکوکار ایرانی اشاره می کند. هم چنین در این اثر از آمار موجود نتیجه های اخلاقی و اجتماعی می گیرد مانند وجود حس نوع دوستی و عاقبت اندیشی و نیز استقلال مالی کم نظیر در میان

بانوان ایرانی و در ادامه، تطبیقی از استقلال ملی زن مسلمان ایرانی با زنان اروپا تا اوایل قرن بیستم نیز انجام می دهد. آمار هر استان از موقوفات و رقبات وقف شده بانوان از دیگر مطالب این مقاله می باشد (خسروی، ۱۳۷۴).

۹-۱- معرفی و نقد منابع و مأخذ

منابع:

-اسناد

تکیه و اساس اصلی این پژوهش و در واقع منابع اصلی مورد استفاده در این پژوهش اسناد است. اسناد مورد استفاده به صورت مستقیم مستخرج از بایگانی اسناد سازمان اوقاف و امور خیریه است. متناسب با اطلاعات مربوط به ارائه فعالیت و عملکرد هر یک از موقوفات اسناد مذکور در فصول مختلف این پایان نامه مورد بررسی قرار گرفته و استفاده شده اند.

مآخذ:

-پایان نامه

پایان نامه ای با عنوان "تکاپوهای فکری و فرهنگی زنان از پایان جنگ جهانی اول تا اشغال ایران" نوشته زهرا تقی زاده و راهنمایی سید هاشم آقاجری در دانشگاه تربیت مدرس موجود است که در آن به بررسی فعالیت های فکری و فرهنگی زنان از پایان جنگ جهانی اول تا سقوط رضاشاه در سال ۱۳۲۰ و دیدگاه فعالان زن در مورد اهداف و مطالبات زنان در دوره مورد بحث و مبنای فکری و خاستگاه اجتماعی آن ها می پردازد. بخش هایی این پایان نامه در فصل دوم مورد استفاده قرار گرفته است.

-کتاب

کتاب "اینجا طهران است" تالیف منصوره اتحادیه مجموعه مقالاتی است درباره مسائل گوناگون تهران در قرن گذشته از جمله: جمعیت، فرهنگ، دربار، امنیت، پلیس، موقوفات، خالصه جات، آذوقه شهر، زنان و تجار که با استفاده از اسناد خصوصی فراهم آمده است؛ در فصل دوم این پژوهش از مقاله "موقوفات تهران و تحول شهر" کتاب اینجا طهران است که بررسی موقوفات تهران در دو دوره ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه مدنظر نویسنده بوده، استفاده شده است (اتحادیه، ۱۳۷۷).

کتاب "مقدمه ای بر فرهنگ وقف" (صادقی گلدر) که نویسنده در این کتاب به تاریخچه وقف در جهان اسلام در منابع چهار گانه (قرآن، سنت، اجماع، عقل) و جهان غیراسلام پرداخته و اهداف و انواع وقف را مورد بررسی قرار داده و سپس به شرح وضعیت وقف در ایران از قرن دوم تا سیزدهم هجری و سپس تحولاتی که وقف از مشروطیت تا انقلاب اسلامی و بعد از آن داشته، می پردازد. در بخش دوم وقف را از نگاه فقهی مورد بررسی قرار می دهد و مطالب فقهی و حقوقی مرتبط با آن را ارائه می دهد؛ در بخش آخر کتاب به ذکر مسائلی در باب وقف با تکیه بر کتاب "وسیله النجاه" سید ابوالحسن اصفهانی و فتاوی امام خمینی و صاحب عروه الوثقی می پردازد و مباحث و احکام وقف را بیان می کند (صادقی گلدر، ۱۳۸۵). این کتاب در فصل اول پژوهش مورد استفاده قرار گرفته است.

کتاب "تاریخچه وقف در اسلام"، علی اکبر شهبابی، در فصل اول و دوم از آن استفاده شده، در مورد وقف در اسلام و ایران و نیز تاریخ اماکن مذهبی ایران مطالب گردآوری شده است (شهبابی، ۱۳۴۳).

کتاب های "بررسی تاریخچه وقف و معرفی موقوفات مهم شهرستان شاهرود" (محبوبه صدیقی) (صدیقی، ۱۳۸۷)، "وقف در ایران" (مینودخت مصطفوی رجایی) (مصطفوی رجایی، ۱۳۵۱)، "فرهنگ حقوقی وقف" (برادران دلور) (برادران، ۱۳۷۳)، در مجموعه قوانین و مقررات اوقاف است.

الهام ملک زاده در کتاب "نگاهی به امور خیریه در دوره قاجار"، به شرح امور خیریه در این دوران به خصوص در برخی شهرها از جمله تهران پرداخته و همچنین تحولاتی که از دوره قاجار آغاز می شود، شرح داده است (ملک زاده، ۱۳۸۵)، از همگی این کتاب ها در فصل دوم استفاده شده است.

کتاب "وقف شناسی تهران از شهری اسلامی تا شهری مدرن"، پروانه شاه حسینی به طور خاص به وقف در شهر تهران پرداخته است (شاه حسینی، ۱۳۹۰)؛ این کتاب در فصل دوم و سوم مورد استفاده قرار گرفته است.

مقاله "نقش فرهنگ وقف در شکوفایی علم و دانش در تمدن اسلامی" (سید حسین امیددانی) (امیددانی، ۱۳۸۷) و "وقف؛ تعمیم استحقاق در جهت گسترش عدالت اجتماعی" (مجتبی عطار زاده) (عطارزاده، ۱۳۸۷)، به وقف، تعاریف و نقش وقف، وقف در تاریخ و ... پرداخته اند. این مقالات در فصل اول و دوم استفاده قرار گرفته اند. مقاله "تاثیر وقف بر شهر تهران"، پروانه شاه حسینی، تأثیرات اجتماعی اقتصادی و تأثیرات کالبدی وقف در شهر تهران بررسی شده و مشخص گردیده که آیا وقف توانسته تأثیر مثبتی بر طبقه کم درآمد شهری داشته باشد. همچنین در طراحی و توسعه شهری تهران عملکرد عناصر وقفی چگونه بوده است (شاه حسینی، ۱۳۸۹)؛ این مقاله در فصل سوم مورد استفاده قرار گرفته است.

مقاله "زن در اساطیر ایران" (آزیتا یوسفی) (یوسفی، ۱۳۸۷)، نیز که در فصل دوم مورد استفاده قرار گرفته در رابطه با حوزه زنان می باشد.

مقاله "نقش وقف زنان در توسعه اجتماعی و فرهنگی (مطالعه موردی: شهرستان های بیرجند، سربیشه و درمیان)" نوشته (مفید شاطری و طاهره جعفرزاده) به مطالعه موردی وقف زنان در شهرستان های بیرجند، سربیشه و درمیان پرداخته است (شاطری و جعفرزاده، ۱۳۸۷). مقاله "هویت زنان واقف در ایران (نمونه موردی زنان آمل)" (معصومه یدالله پور)، بر اساس اسناد موجود در وقف نامه های به دست آمده در محدوده زمانی: قاجار، پهلوی و انقلاب اسلامی، به بررسی موقوفات زنان آمل پرداخته است (یدالله پور، ۱۳۹۲)؛ این دو مقاله در فصل سوم مورد استفاده قرار گرفته اند.

۱۰-۱- تعریف مفاهیم و واژگان پژوهش

از آن جا که بررسی فعالیت های زنان در عرصه وقف و موقوفات نیاز به اطلاعات اولیه درباره مصادیق وقف و تعاریف مرتبط با شروط وقف و مسایل پیرامون آن دارد، لازم است، تعاریف و واژگانی که این اقدامات را جنبه عملی می دهد و به عینیت درمی آورد نیز مطرح شود. از این رو به اختصار اصلی ترین و مهم ترین واژگانی که در جهت تبیین مطالب این پایان نامه بدان نیاز است در سطور ذیل می آید، لازم به ذکر است برخی واژگان در این پژوهش مورد استفاده قرار نگرفته اما از آن جا که در فضای مربوط به وقف می گنجد و جزء واژگان اصلی در این حوزه به شمار می آید، تعریف اختصاری آن برای فهم بیشتر مطلب ضروری می نماید.

۱-۱۰-۱- وقف

کلمه وقف در زبان فارسی به معنی ایستادن، حبس کردن و منحصر کردن چیزی به کسی است که طبق ماده ۵۵ قانونی مدنی گفته است عین مال حبس و منافع آن تسبیل شود (صدیقی، ۱۳۸۷: ۲۹). فقها در کتب فقه وقف را اینگونه تعریف کرده اند: وقف عبارت است از این که عین ملک و مالی از طرف مالک آن حبس گردد، به طریقی که هرگز فروخته و یا گرو گذارده نشود و سود و بهره آن در راه خدا موافق نظر واقف به مصارف خیر برسد. از وقف گاهی به " صدقه جاریه " نیز نام برده شده است (شهابی، ۱۳۴۳: ۳).

۱-۱۰-۲- انواع وقف

با توجه به این که وقف دارای تعاریف مختلفی اعم از تعریف لغوی، اصطلاحی، فقهی و امثالهم است در این قسمت انواع وقف مبتنی بر نظر تحریرالوسیله آورده شده که به نظر جامع تر و کامل تر است، بر این اساس انواع وقف را می توان این گونه تقسیم بندی کرد:

الف) وقف از جهت واقف:

۱. وقف انتفاع: مثل اینکه کسی خانه ای را وقف کرده باشد برای سکناى ذریه اش و یا کاروانسرایى را وقف کند برای سکونت فقراء .

۲. وقف منفعت: عبارت است از وقفی که موقوف علیه منافع آن را استیفاء کنند یا خود آن منافع را؛ مثلاً میوه درخت را بخورند یا آن را اجاره دهند و یا بفروشند.

ب) وقف از جهت موقوف علیه:

۱. وقف عام: عبارت است از وقف بر جهتی عمومی و مصلحتی همگانی نظیر وقف کردن مسجد و پل و کاروانسرا و یا وقف بر عنوان عام نظیر عنوان فقراء و ایتام و امثال اینها.

۲. وقف خاص: عبارت است از وقف برای شخصی و یا اشخاصی معین از قبیل اولاد و ذریه واقف یا وقف برای زید و ذریه او. در وقف خاص معتبر است که درحین وقف موقوف علیه موجود باشد، پس وقف ابتدائی بر کسی که هنوز به دنیا نیامده و یا کسی که به زودی به دنیا می آید و حتی بر جنینی که مثلاً در رحم مادر است صحیح نیست (امام خمینی(ه)، ۱۳۷۰: ۴۳۸-۴۳۰).

۱-۱۰-۳- واقف^۱

وقف کننده کسی است که عمل وقف را انجام می دهد و موقوفه را تأسیس می نماید، از نظر حقوقی واقف باید مالک مالی باشد که وقف می کند (برادران، ۱۳۷۳: ۷۱).

۱-۱۰-۴- موقوفه

^۱ از آن جا که این واژه یک اصطلاح تخصصی در این حوزه است، باید به این سیاق بدان اشاره شود.

مالی که توسط واقف وقف می شود موقوفه نام دارد . و این مالی که وقف می شود باید ملک واقف باشد و بقاء آن امکان پذیر باشد اعم از این که مال منقول یا غیر منقول باشد و در عین حال تملک آن برای مسلمان جایز باشد (مصطفویه رجالی، ۱۳۵۱: ۶۸).

۵-۱۰-۱- موقوف علیه

شخصی یا اشخاصی هستند که منافع مال موقوف، عاید آنان می گردد، اشخاصی که حق انتفاع از منافع مال وقف شده را دارند؛ ممکن است موقوف علیهم اشخاصی حقیقی باشند. مثل وقف باغ به نفع اهالی فلان روستا و ممکن است اشخاصی حقوقی باشند، مثل وقف زمینی برای فلان دانشگاه و فلان مدرسه. از نظر قانونی، اشخاص موقوف علیهم باید هنگام جریان یافتن منافع موقوفه موجود و در قید حیات باشند، و در مورد افرادی که به طور مسلسل و متعاقب، مصداق موقوف علیهم قرار می گیرند، حداقل طبقه اول از آنان، باید در هنگام تشکیل وقف موجود باشند. موقوف علیهم از نظر حقوقی باید اهلیت قانونی برای انتفاع و بهره برداری از منافع موقوفه را داشته باشند (برادران، ۱۳۷۳: ۷۰).

۶-۱۰-۱- وقفنامه^۱

سندی است که حکایت از وقفیت دارد و در آن نام ملک یا املاک موقوفه و نام واقف و محل و خصوصیات رقبات و چگونگی مصارف آن ها و نام متولی و ترتیب تعیین متولیان بعد از متولی اول بیان می گردد (شهبازی، ۱۳۴۳: ۳).

۷-۱۰-۱- صیغه وقف

در تحقق وقف اجرای صیغه وقف لازم است. صیغه، هر چیزی است که بر انشای معنای مذکور دلالت کند، مانند "وقف کردم"، "حبس کردم" و "تسبیل کردم". حتی جمله "صدقه قرار دادم، نیز صحیح است به شرط آن که همراه با قرینه دال بر مراد باشد. مانند آن که بگوید: "صدقه مؤبد است، نه فروخته می شود و نه بخشیده می شود.

^۱. خانم مصطفویه رجالی وقف نامه را با مواردی که در آن می آید اینگونه توضیح می دهد: پس از آن که شخصی حاضر شد مال خود را وقف کند بایستی برای آن سندی تهیه نماید تا هم خود و هم آیندگان بر مفاد آن آگاهی حاصل کرده و به آن عمل نمایند. اگر اسناد وقف نامه جز شیعیان باشد در ابتدا نعت خدا و رسول اکرم (ص) و ائمه اطهار علیهم السلام آمده و سپس ذکری از محاسن خیرات و مبرات و اعمال نیک دنیوی که ذخیره اخروی خواهد بود به میان آمده و بعد از ذکر اهلیت واقف، بدین معنی که در عین تندرستی و کمال عقل و بلوغ و رشد مبادرت به عمل وقف کرده سخن رانده شده و در عین تندرستی صیغه وقف را که عبارت است از ایجاب و قبول و تقارن آن با توجه به این که مدت وقف دائم است یا موقت مسطور داشته و قبضی را که تحویل مال وقف است مرقوم نموده است. سپس تعداد رقبات وقف محل و نوع هریک را تا آن جا که ابهامی باقی نماند شمرده و پس از آن سهم هریک از موقوف علیهم را تعیین و در آخر خود و بعد از خود، اولاً خود یا شخص دیگری را متولی وقف قرار داده است و در انتهای سند وقفنامه آیه ای از قرآن کریم آمده تا کسی حق تصرف و تبدیل آن را نداشته باشد. بنابراین سند وقفنامه را می توان شامل موارد ذیل دانست:

(الف) نام واقف و اهلیت او. (ب) تعیین مدت وقف دائم یا موقت (ج) صیغه وقف و قبض آن. (د) تعداد رقبات موقوفه (ه) تعیین متولی حال و متولیان بعدی و احیاناً ناظر یا ناظران موقوفه (و) تعیین مصارف وقف یا موقوف علیهم. (مصطفویه رجالی، ۱۳۵۱: ۷۰-۶۸)

"امثال این عبارات. همچنین اگر بگوید: "زمین خود را موقوفه یا محبسه و یا مسبله بر فلان امر، قرار دادم" صحیح است. در صیغه وقف، نه عربی بودن شرط است و نه ماضی بودن فعل. بلکه جمله اسمیه هم کافی است مانند آن که بگوید: هذا وقف او محبسه او مسبله (صادقی گلدر، ۱۳۸۵: ۱۶۲).

۸-۱۰-۱- رقبه

هر فرد و واحدی از املاک و مستغلات وقف به نام "رقبه" خوانده می شود و جمع آن را "رقبات" می گویند. در باب وقف، عبارت است از واحد ملکی غیرمنقول که در موقوفه یا مکان مذهبی ممکن است دارای یک یا چند مورد از آن باشد؛ مانند مغازه ها یا مکان های تجاری مساجد زمین های کشاورزی بقاع که اداره شان بر عهده سازمان اوقاف است (برادران، ۱۳۷۳: ۶۲).

۹-۱۰-۱- متولی و تولیت

متولی کسی است که بر حسب صفات و مشخصاتی که واقف در وقفنامه ذکر کرده است در هر عصر و زمانی به اداره امور وقف موافق نظر واقف می پردازد. معمولاً حق الزحمه ای در وقفنامه برای متولی تعیین می شود که در اغلب وقفنامه ها یک عشر از درآمد موقوفه است. عمل و سمت متولی در اداره موقوفه به نام "تولیت" خوانده می شود^۱ (شهابی، ۱۳۴۳: ۳).

۱۰-۱۰-۱- ناظر

ناظر در اصطلاح به شخصی گویند که عمل یا اعمال شخصی یا اشخاصی را مورد توجه قرار می دهد و صحت و سقم آن عمل یا اعمال را به مقیاس معینی که معهود است می سنجد، و باید برای این کار اختیار قانونی داشته باشد.

ماده ۷۸ قانون مدنی مقرر می دارد "واقف می تواند برای نظارت بر اعمال متولی، ناظری تعیین کند تا با متولی اعمال خود را به اطلاع او برساند یا با تصویب او اعمال اداره موقوفه را انجام دهد" بنابراین ناظر توسط واقف تعیین می شود (ریاحی سامانی، ۱۳۸۸: ۶۲).

۱۱-۱- تفاوت وقف با انجمن های خیریه

شخصی با نیت خدمت به هموعان خود، انجمن، مؤسسه یا بنیاد خیریه ای را در سازمان ثبت اسناد به ثبت می رساند و اموالی را به آن اختصاص می دهد و در اساسنامه مربوط می نویسد که: اموال آن انجمن ... برای شخص معین یا اشخاص معدود یا عنوان عام و یا جهت عامه، مصرف شود.

^۱ برای اطلاعات بیشتر ر.ک: برادران، ۱۳۷۳: ۶۹ و شهابی، ۱۳۴۳: ۳